

jogilag az, ha két különböző adatbázisban az egyazon eredeti műre vonatkozó bibliográfiai rekordok a szabványosítás folytán szinte egyformák.

A szerzői jognak a felhasználás teljes monopóliumát jelentő szigorúságán enyhít némileg a "korrekt felhasználás" elve. Ez az elv kíséri meg az eredetiség és kreativitás védelmének és a szabad információáramlás jogának egymással ellentétes szempontjait összeegyeztetni.

Az USA jogalkalmazása négy szempontot vizsgál a "korrekt felhasználás" értékelésekor: a felhasználás célját és jellegét; a védelem alatt álló mű jellegét; azt, hogy a felhasznált rész milyen terjedelmű a mű egészéhez képest és mennyire tartalmazza annak a lényegét; végül a felhasználásnak a mű egészének értékére vonatkozó feltételezhető hatását a lehetséges piacon. A négy szempont közül az utolsó esik legnagyobb súllyal a latba.

A brit jogban a "korrekt felhasználás" meglehetősen definiálatlan fogalom. Megengedi azonban a kutatási célra történő felhasználást, a kritikai célra vagy szemle céljára történő felhasználást, valamint az újság-, rádió-, tévé- stb. hírek felhasználását, ha megjelölik a forrást. Fontos szempont a felhasznált részlet terjedelme. Erre tárgyunkkal kapcsolatban azért kell figyelemmel lennünk, mert a letöltés igazi előnyei éppen akkor jelentkeznek, ha nagy a letöltött információmennyiség.

Senki számára sem kétséges, hogy egy teljes adatbázis letöltése és viszonteladása a szerzői jog megsértése. Jogi problémák a részleges letöltéskor merülnek fel. Az átmeneti tárolásra, a kikeresett rekordok szerkesztése céljából történő letöltést a legtöbben a "korrekt felhasználás" körébe tartozónak tekintik. A szerzői jog megsértésének tekintik viszont helyi adatbázis létesítését a letöltött rekordokból. A kettő közötti határ azonban nagyon bizonytalan, esetről esetre külön kell elbírálni.

Míthogy a szerzői jog megbízhatatlan, sok adatbázis-előállító szerződésben szabályozza a letöltést. Ennek határozott előnye, hogy így világosan definiálható, mit szabad és mit nem. Hátránya viszont,

hogy a szerződés csak az aláíró feleket kötelezi, a harmadik partnert már nem. Nem kerülhető meg így az a nehézség sem, hogy a letöltés rendszerint felderíthetetlen, különösen pedig bizonyíthatatlan. Külön probléma az Egyesült Államokban, hogy a szerződési jog ott a tagállamok olyan jogszabályain alapszik, amelyek az országos hatályú szerzői jogi rendelkezések alapján felülbírálhatók.

Vitatott a tartalmi kivonatok szerzői jogi megítélése. Az eredeti kiadók rendszerint úgy tartják, hogy a szerzői kivonatra éppúgy vonatkozik a szerzői jog, mint a teljes szövegre. Ha az adatbázis-készítő írja a kivonatot, azt egyes kiadók önálló alkotásnak tekintik, mások viszont jogsértő tömörítésnek. Az adatbázis-készítők ellenben mind a szerzői kivonatot, mind az általuk írt kivonatot esetében arra hivatkoznak, hogy az adatbázis nem csökkenti, hanem növeli a piaci igényt az eredeti műre, tehát "korrekt felhasználás" esetéről van szó.

Az online adatbázisokhoz képest fokozott nehézségekkel kell számolni a CD-ROM esetében, mert az a lemez postára adásának pillanatától kezdve teljesen ellenőrizhetetlenné válik.

Többletproblémákat okozhatnak az adatvédelmi törvények is. A brit adatvédelmi törvény szerint például mindenki, aki számítógépében élő személyek nevét tárolja, köteles magát regisztráltatni. Ez természetesen vonatkozik a bibliográfiai adatbázisokból való letöltésre is, hiszen az adatbázis rekordjaiban szereplő szerzők többsége élő személy.

A letöltés felderíthetatlensége miatt a kérdés alapvetően etikai. A pragmatikus felfogás uralkodó jellegét mutatja, hogy — ha a szolgáltató feltételei reálisak — a felhasználók a felmérések szerint igyekeznek a letöltéssel nem sérteni meg a szerzői jogokat és a szerződés feltételeit.

JAMESON, A.: Downloading and uploading in online information retrieval. = Library Management, 8. köt. 1. sz. 1987. p. 2–64./

(Válas György)

A kapusziglátok jelentik a kulcsot a végfelhasználói online kereséshez?

A címben feltett kérdés megválaszolásához először arra kell felelnünk, hogy kit nevezünk végfelhasználónak. A végfelhasználók az iparban, a tudományos életben, az oktatásban, az üzleti életben, a kormányzatban stb. dolgoznak, és munkájukhoz információt használnak fel. Milyen információt? Bármilyen publikált információt: könyveket, folyóiratokat, újságokat stb. Mivel hozzászoktunk, hogy az információhoz ingyen vagy nagyon olcsón jutunk hozzá, gyakorta alulértékeljük.

Szinte mindnyájan potenciális végfelhasználói vagyunk az online információszolgáltatásnak. A

potenciális végfelhasználót *tényleges* végfelhasználóvá tenni: nehéz kérdés. Ehhez

- meg kell győződnie arról, hogy szüksége van az online információszolgáltatásra;
- hozzá kell jutnia a megfelelő hardverhez, szoftverhez és távközlési kapcsolathoz;
- kapcsolatba kell lépnie egy olyan online szolgáltatóval, amelynél a számára szükséges információ az általa felhasználható formában van meg;
- meg kell ismerkednie ennek a szolgáltatásnak a használati módjával.

Ezt a szükséges folyamatot nagymértékben megkönnyítik a "hozzáadott értékű" hálózatok (value added networks). Sok országban az utóbbi években liberalizálták a posta távközlési monopóliumát. Üzleti vállalkozások is kiépíthetnek távközlési hálózatot, ha az az egyszerű kapcsolatkiépítésen kívül valamilyen "hozzáadott értéket" is tartalmaz. Hogy mi legyen ez, a rendelkezések nem kötik meg. Erre a lehetőségre a számítástechnikai ipar gyorsan lecsapott. Az IBM például vállalatok irányítására épített ki hálózatot. Felhasználókként azokat a vállalatokat célozta meg, amelyek saját hálózat kiépítéséhez túl kicsik, de elég nagyok és szétszórta ahhoz, hogy szükségük legyen a központjuk és a telephelyeik közötti állandó összeköttetésre. Hasonló hálózatot épített ki az ICL is. Ez igen nagy üzlet az online információszolgáltatáshoz képest. Az IBM 55 millió font sterlingre ruházta be a hálózatába a megfelelő haszon reményében. Ezek a hálózatok nagyon sok potenciális végfelhasználót tesznek hálózati felhasználóvá, megadva nekik a lehetőséget, hogy az online információszolgáltatás tényleges végfelhasználóivá váljanak.

A következő alapkérdés, hogy mik azok a *kapuszolgálatok*, amelyek a hálózati felhasználókat az online szolgáltatások végfelhasználóivá teszik. Ezek természete gyakorlatilag a hálózatoktól és az online szolgáltatásoktól függ. A *Datasolve Ltd.* (a szerző munkahelye) korán felismerte a kapuszolgálatok jelentőségét, és az elsők között lépett a kapuszolgálatok létesítésének útjára. Ezért a cég *World Reporter*, *Magic* és *World Exporter* adatbázisaihoz létesített kapuszolgálatok története jól illusztrálja ezek jellemzőit.

Az elsőnek létesített kapuszolgálat az *ESA/IRS* szolgáltatóközpontba kapcsolta be a *Datasolve Ltd.* szolgáltatásait. Ez a szolgálat 1985 nyarán állt üzembe, és technikailag nagyon bonyolult megoldást igényelt. Segítségével az *ESA/IRS* ötezer felhasználója közül bármelyik úgy éri el a *World Reportert*, mintha az az *ESA/IRS* egyik adatbázisa volna. A különbség csak annyi, hogy a másik kereső parancsnyelvet, a *Datasolve* nagyon könnyen megtanulható parancsnyelvét kell használnia. Utána visszatérhet az *ESA/IRS* saját állományaihoz. A használat díját az *ESA* számlázza neki és szerződést sem kell külön a *Datasolve* céggel kötnie, jelszót sem kell külön kérnie. Kezelhetőség szempontjából ez ideális kapuszolgálat, viszont alig hoz új tényleges végfelhasználókat. Az *ESA/IRS* felhasználói ugyanis többségükben nem végfelhasználók, hanem információs szakemberek. Ez a kapuszolgálat azoknak az *ESA*-felhasználóknak jelent előnyt, akik rendszeresen, de kismértékben akarják igénybe venni a *World Reporter* szolgáltatást. Nem kell külön szerződést kötniük, külön jelszót számon tartaniuk, külön havi számlákkal és idegen valutával bíbelődniük, külön belépési eljárást megtanulniuk.

Technikailag a *Datasolve* számítógépe és az *ESA* számítógépe erre szolgáló protokoll szerint párbeszédet folytat egymással. Ez a protokoll kísérleti változa-

ta annak, amelyet az *EGK* szabványosítani akar a tagországaiban található online szolgáltatóközpontok közötti közvetlen kapcsolatokra, mintegy virtuális "szolgáltatóhálózatot" hozva létre a szolgáltatóközpontok közötti bilaterális egyezmények sorával. A protokoll meghatározza a kapcsolat kiépítését, a bekapcsolási eljárást és – a felhasználó számára észrevehetetlenül – bizonyos hibahelyzetek kezelését, például mikor a két központ között megszakad a távadatátviteli kapcsolat. Ilyenkor a felhasználó továbbra is kapcsolatban marad azzal a szolgáltatóközponttal, amelyhez a jelszava szól, a központok közötti kapcsolat újrafelépítése pedig automatikus. A protokoll lehetővé teszi a felhasználó országának a nyilvántartását, így a felhasználás földrajzi korlátozásai érvényesíthetők. Gondoskodik arról, hogy a felhasználó attól a központtól kapja meg a számlát, amellyel szerződése van.

Mind technikailag, mind üzletileg egészen más az a kapuszolgálat, amely az *Easynet* központ szolgáltatási körébe kapcsolja be a *Datasolve* szolgáltatásait. A szó szoros értelmében véve ezt nem is nevezhetjük kapuszolgálatnak*, legalábbis kezdeti formában nem.

Az *Easynet* tulajdonképpen "intelligens" számítógépes közvetítő a felhasználó és az online szolgáltató között. A felhasználó feltárcsázza az *Easynet*et, megadja a folyószámlaszámát vagy hitelkártyaszámát. Az *Easynet* ezt ellenőrzi, majd menük sorozatával teszi lehetővé a felhasználónak, hogy feltegye a keresőkérdést, ezután vagy a felhasználó, vagy az *Easynet* kiválasztja a feltett keresőkérdésnek megfelelő szolgáltatóközpontot és adatbázist. Az *Easynet* elkészíti a keresőprofil a szolgáltatóközpont parancsnyelvén, elküldi, megkapja a találatokat, továbbítja a felhasználónak, majd megszakítja a kapcsolatot a szolgáltatóközponttal. A felhasználónak ekkor módja van újabb kérdésfeltevésre. A felhasználóval mindezért fix árat fizettetnek, az *Easynet* pedig ennél olcsóbban végzi el a keresést, ebből származik a haszna.

Ha ez nem is igazi kapuszolgálat, a *Datasolve* itt legalább valódi végfelhasználókat szolgál ki. Ez a végfelhasználó azonban nem kerül közvetlen kapcsolatba a szolgáltatóval. Remélhető viszont, hogy legalább egy részük rájön a szolgáltatás izére és később közvetlenül a *Datasolve* szolgálatához fordul. Közel félmillió felhasználó kap ezen a kapuszolgálaton keresztül lehetőséget, hogy igénybe vegye a *Datasolve* szolgáltatását, ebben rejlik az *Easynet* nagysága.

Technikailag ez a kapuszolgálat a *Datasolve* számára nagyon egyszerű, gyakorlatilag semmit sem kell tenni, az egész kapcsolat az *Easynet* intelligenciájára bízható.

* A szerző véleménye itt eltér a szakemberek többségének a véleményétől. A többség ugyanis éppen az *Easynet*et tekinti a tipikus kapuszolgálatnak. – A ref.

Technikailag nagyon hasonló egymáshoz a Datasolve részéről a *Telecom Gold* és a *Data Arkiv* felé nagyjából egy időben létesített két kapuszolgálat. Mindkettő gyors emelkedést hozott a Datasolve felhasználói létszámában. A sakndináv Data Arkiv online szolgáltatóközpontból bekapcsolódó felhasználók többségükben információs szakemberek, nem pedig igazi végfelhasználók. Igazi végfelhasználók viszont azok, akik a Telecom Goldon keresztül kapcsolódtak be, ez ugyanis elektronikus posta. Ennek a felhasználói tehát valódi újdonságot kaptak a Datasolve online információs szolgáltatásával.

A Datasolve most két legnagyobb vállalkozására készül. Ez a két új kapuszolgálat a "hozzáadott értékű" hálózatok, az IBM- és az ICL-hálózat több százezer felhasználója számára teszi lehetővé a Datasolve igénybevételét.

Leszögezhetjük, hogy a "hozzáadott értékű" hálózatok jelentik azt az eszközt, amelyet kihasználva az online szolgáltatások igazán nagy lehetőségekhez juthatnak. Ez ugyan nem egyszerű, de megvalósítható, mert a hálózatok üzemeltetői úgy ruháznak be óriási összegeket, hogy menet közben keresik hozzá a piacot, ezért szükségük van az online információs szolgáltatókra. Ha ezt a lehetőséget az információs szolgáltatók jól kiaknázzák, akkor pozitív választ adhatnak a címben feltett kérdésre: a kapuszolgálatok kulcsot adnak a végfelhasználói online kereséshez.

/GARDNER, M. B.: Are gateways the key to capturing the end user market? = 10th International Online Information Meeting, London, 2–4 December 1986; Learned Information, Oxford and New Jersey, 1986./

(Válas György)

Az adatbázis-használat költségelszámolási lehetőségei

Bár a kapcsolódási idővel arányos adatbázis-használati díjazási rendszernek számos hátránya is van, mindmáig ez a legelterjedtebb; nem sok kísérletet tettek felváltására, helyettesítésére. Az okok kézenfekvők és gazdaságiak: a számítógépes irodalomkutatás lehetőségei változatosak, az ember és a számítógép közötti kommunikáció lehetősége viszont korlátozott.

A találatok számától függő elszámolási rendszer sem készíti a keresőt eredményre orientáltabb, célratörőbb munkára. Léteznek ugyan a keresőstratégiát figyelembe vevő elszámolási módok, általánydíjas vagy terjedelemtől függő díjazási rendszerek, szélesebb körű elterjedésük azonban egyelőre nem várható.

AZ ONLINE KERESÉS SAJÁTOSSÁGAI

Az online technikában az információ árát nemcsak piaci értéke határozza meg, hanem az információkeresést végző személy jártassága, ügyessége, a keresésre fordított időtartam, az adatátviteli hálózat, valamint a "gazdaszámítógép" (a szolgáltatóközpont számítógépének) paraméterei (pl. teljesítőképessége) is.

Az adatbázisok a hagyományos információhordozókhoz képest sokoldalúbb, "többdimenziós" jellegükkel tűnnek ki. Az adatbázisokból a legkülönbözőbb szempontok szerint csoportosított információk választhatók ki; vagy ugyanazokhoz az információkhoz sokféle, különböző úton is hozzá lehet férni. Az adatbázis előállítója a használatnak jogdíjat számít fel, ami a használat idejével arányos.

A keresés szabadságát korlátozza, hogy a keresést végző személy az adatbázissal nem valódi információszükségletét, hanem csak valamilyen

absztrakt jelsorozatot képes közölni, a keresési eredmények pedig valamilyen mértékben "zajt" (felesleges, téves információkat) is tartalmaznak.

Az adatbázis szolgáltatója nem tudja konkrétan, melyek az adatbázisok legkeresettebb, legértékesebb információi (rekordjai). Csak elvont statisztikai adatok felett rendelkezik, a kapcsolódási időtartamokat, a kért dokumentumok számát ismeri.

A kapcsolódási idővel arányos díjazási rendszerrel szemben az alábbi kifogásokat szokták hangoztatni:

- mivel a használó anyagilag érdekelt abban, hogy rövid idő alatt végezze a keresést, lemond a különlegesebb, innovatív keresési stratégiák alkalmazásáról és megmarad az "egydimenziós" (rutinra épülő) eljárásoknál. Emiatt nem képes kimeríteni az adatbázis teljes információs potenciálját;
- az adatbázisok kiválasztását nem könnyíti meg az időarányos díjszámítási módszer körüli bizonytalanság;
- a jogdíjak sokszor (feleslegesen) drágábbak, mint a hagyományos információs szolgáltatások díjai. Egy céginformáció pl. ingyen vagy olcsón megszerezhetünk valamely kereskedelmi kirendeltségtől, míg az adatbázis használatáért ilyen esetekben is fizetni kell;
- a távközlési rendszerek teljesítőképessége állandóan nő; a korszerűbb, gyorsabb adatátvitel miatt azonban az adatbázis-szolgáltatók emelik szolgáltatásaik árát, míg a hagyományos információs szolgáltatásoknál a műszaki fejlődés árcsökkenéssel párosul.

A TALÁLATI LISTA ZAJOSSÁGA

"Zajszegény" (kevés felesleges találatot tartalmazó) lesz a találati lista, ha a kereső személy a